

USMONLI IMPERIYASINING VIZANTIYA IMPERIYASI BILAN SIYOSIY MUNOSABATLARI

G'aybullayev Shohruh Mardon o'g'li

*Respublika ixtisoslashtirilgan Onkologiya va Radiologiya ilmiy-amaliy tibbiyot markazi,
Tarjimon*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Usmonli imperiyasi va Vizantiya imperiyasi o'rtasidagi siyosiy munosabatlarning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va tarixiy natijalari o'zbek tilidagi ilmiy adabiyotlar hamda tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda XIII asr oxiri va XV asr o'rtalarida ikki davlat o'rtasida yuzaga kelgan harbiy-siyosiy qarama-qarshiliklar, diplomatik aloqalar, sulolaviy ittifoqlar va hududiy manfaatlarining o'zaro ta'siri yoritiladi. Shuningdek, Vizantiya imperiyasidagi ichki siyosiy inqiroz, Usmonli davlatining Kichik Osiyo va Bolqon yarimorolida kuchayishi, Amir Temur va Boyazid I o'rtasidagi Anqara jangining xalqaro siyosiy vaziyatga ta'siri hamda Konstantinopolning 1453-yilda egallanishiga olib kelgan tarixiy jarayonlar o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Usmonli imperiyasi, Vizantiya imperiyasi, siyosiy munosabatlar, diplomatiya, Usmon G'oziy, Orxon G'oziy, Konstantinopol.

Kirish

O'rta asrlar jahon tarixida Usmonli va Vizantiya imperiyalari o'rtasidagi siyosiy munosabatlar Sharq va G'arb o'rtasidagi xalqaro aloqalar rivojlanishida muhim o'rin egallagan. Mazkur munosabatlar nafaqat ikki davlatning hududiy manfaatlarini, balki Kichik Osiyo, Bolqon yarimoroli va Sharqiy O'rta yer dengizi mintaqasidagi umumiy siyosiy vaziyat bilan ham bevosita bog'liq bo'lgan. Ayniqsa, XIII asr oxiri va XIV asr boshlarida Usmonli davlatining shakllanishi Vizantiya imperiyasining sharqiy chegaralarida yangi siyosiy kuch paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Vizantiya imperiyasi uzoq vaqt davomida Sharqiy Rim davlatchiligi an'analarini saqlab kelgan bo'lsa-da, XIII–XIV asrlarga kelib uning siyosiy va iqtisodiy imkoniyatlari sezilarli darajada zaiflashgan edi. Ichki sulolaviy nizolar, hududiy yo'qotishlar, savdo munosabatlaridagi o'zgarishlar hamda tashqi harbiy bosim imperiyaning mustaqil siyosat yuritish imkoniyatlarini cheklab bordi. Shu bilan birga, Anadolu hududida vujudga kelgan turkiy beyliklar, xususan, Usmon G'oziy boshchiligidagi siyosiy tuzilma mintaqadagi kuchlar nisbatini o'zgartira boshladi.

O'zbek tarixshunosligida ushbu tarixiy jarayonlar jahon tarixining o'rta asrlar davriga bag'ishlangan darslik va tadqiqotlarda yoritilgan. Xususan, S. N. Tursunov, I. I. Umarov va A. S. Tursunovning "Jahon tarixi (O'rta asrlar davri)" darsligida Vizantiya hamda Usmonli davlatlarining siyosiy taraqqiyoti umumiy tarixiy jarayonlar doirasida o'rganiladi. Mazkur yondashuv ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarni xalqaro siyosiy vaziyat va mintaqaviy tarix bilan bog'liq holda tahlil qilish imkonini beradi [1].

Usmonli davlati XIII asr oxirida Kichik Osiyoning shimoli-gʻarbiy qismida tashkil topgan boʻlib, uning shakllanishi mintaqadagi siyosiy tarqoqlik va Vizantiya imperiyasining zaiflashuvi bilan bogʻliq edi. Usmon Gʻoziy boshchiligidagi beylik dastlab kichik hududni egallagan boʻlsa-da, keyinchalik harbiy yurishlar va siyosiy ittifoqlar orqali oʻz taʼsir doirasini kengaytira boshladi. Bu davrda Vizantiya imperiyasi Anadolu hududlaridagi avvalgi mavqeyini saqlab qolishga intilayotgan edi. Biroq imperiyaning iqtisodiy va harbiy imkoniyatlari cheklanganligi sababli chegara hududlarida turkiy beyliklar taʼsiri kuchayib bordi. Usmonli beyligi ana shu siyosiy vaziyatdan foydalanib, Vizantiyaga qarashli ayrim hududlarni oʻz nazoratiga oldi. 1302-yilda sodir boʻlgan Bafey jangi Usmonli va Vizantiya munosabatlarning dastlabki muhim harbiy voqealaridan biri hisoblanadi. Mazkur toʻqnashuvda Usmon Gʻoziy qoʻshinlarining ustun kelishi Usmonli beyligining harbiy-siyosiy mavqeyini mustahkamladi.

Keyinchalik Orxon Gʻoziy davrida Bursa shahri 1326-yilda, Nikeya 1331-yilda va Nikomediya 1337-yilda Usmonli nazoratiga oʻtdi. Ushbu hududlar Vizantiya imperiyasining Anadolu qismidagi muhim harbiy va iqtisodiy markazlari hisoblangan.

T. Salimov va hammualliflarning “Jahon tarixi” darsligida Usmonli turklar davlatining shakllanishi, hududiy kengayishi va Vizantiya bilan bogʻliq tarixiy jarayonlar oʻrta asrlar siyosiy taraqqiyotining muhim qismi sifatida yoritilgan [2].

Shu jihatdan, ikki davlat oʻrtasidagi dastlabki munosabatlarning asosiy xususiyati hududiy nazorat uchun kurash va harbiy ustunlikka erishish bilan bogʻliq boʻlgan.

XIV asr oʻrtalariga kelib Usmonli va Vizantiya munosabatlari yangi bosqichga koʻtarildi. Bu davrda ikki davlat oʻrtasidagi aloqalar faqat harbiy toʻqnashuvlar bilan cheklanmasdan, diplomatik muzokaralar va siyosiy kelishuvlar orqali ham rivojlandi. Vizantiya imperiyasida yuzaga kelgan ichki siyosiy kurashlar Usmonli hukmdorlariga mintaqaviy siyosatda faol ishtirok etish imkoniyatini yaratdi.

Vizantiya hukmdori Ioann VI Kantakuzenos oʻzining siyosiy raqiblariga qarshi kurashda Orxon Gʻoziyning harbiy yordamidan foydalanishga intildi. Ushbu siyosiy hamkorlikning muhim natijalaridan biri 1346-yilda Orxon Gʻoziyning Kantakuzenosning qizi Feodora bilan turmush qurishi boʻldi. Mazkur sulolaviy nikoh har ikki tomon uchun siyosiy ahamiyat kasb etgan. Vizantiya hukmdori Usmonli harbiy yordamiga ega boʻlish orqali ichki raqiblariga qarshi mavqeyini mustahkamlashga harakat qilgan boʻlsa, Orxon Gʻoziy diplomatik ittifoq yordamida oʻz davlatining siyosiy taʼsirini kengaytirgan. Bunday siyosiy munosabatlar oʻrta asrlarda sulolaviy nikohlar davlatlararo diplomatiyaning muhim vositalaridan biri boʻlganini koʻrsatadi. Shu bilan birga, diplomatik ittifoqlar ikki davlat oʻrtasidagi hududiy raqobatni butunlay bartaraf eta olmagan. 1354-yilda Gallipoli yarimorolida Usmonli harbiy tayanchining shakllanishi Bolqon yarimoroliga kengayish uchun qulay sharoit yaratdi. Natijada Vizantiya imperiyasi nafaqat Anadolu, balki Yevropa hududlarida ham Usmonli davlatining siyosiy bosimiga duch keldi.

XIV asrning ikkinchi yarmida Usmonli davlatining Bolqon yarimoroliga kirib borishi ikki imperiya oʻrtasidagi munosabatlarni tubdan oʻzgartirdi. Mazkur hududda Vizantiya, Serbiya, Bolgariya va boshqa davlatlarning mavjudligi mintaqadagi siyosiy vaziyatni

murakkablashtirgan edi. Murod I hukmronligi davrida Usmonli davlatining Yevropa hududlaridagi ta'siri kuchayib, Edirne muhim siyosiy markazlardan biriga aylandi. Usmonli qo'shinlarining Bolqon hududlarida harbiy muvaffaqiyatlarga erishishi Vizantiya imperiyasining mustaqil tashqi siyosat yuritish imkoniyatlarini chekladi.

Bu jarayonda Vizantiya hukmdorlari ayrim hollarda Usmonli sultonlariga siyosiy yon berishga, diplomatik kelishuvlar tuzishga va o'z hududlarini saqlab qolish uchun boshqa Yevropa davlatlaridan yordam izlashga majbur bo'ldilar.

Usmonli davlatining Bolqondagi harbiy yurishlari bir tomondan uning siyosiy qudratini oshirgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, Vizantiya imperiyasining hududiy va iqtisodiy imkoniyatlarini yanada qisqartirdi. Natijada XIV asr oxiriga kelib Konstantinopol Usmonli davlatining siyosiy va harbiy bosimi ostida qoldi. Ayniqsa, Boyazid I hukmronligi davrida Usmonli davlatining kengayish siyosati yanada faol tus oldi.

Usmonli va Vizantiya imperiyalari munosabatlarini o'rganishda Amir Temur va Usmonli sultoni Boyazid I o'rtasidagi siyosiy qarama-qarshiliklarga alohida e'tibor qaratish zarur. Chunki mazkur voqealar XV asr boshlarida Sharqiy O'rta yer dengizi mintaqasidagi kuchlar muvozanatiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

XIV asr oxirida Boyazid I Kichik Osiyo va Bolqon hududlarida harbiy yurishlarni davom ettirib, Usmonli davlatining siyosiy mavqeyini mustahkamlashga harakat qildi. Uning Konstantinopolga nisbatan harbiy bosimni kuchaytirishi Vizantiya imperiyasining og'ir siyosiy ahvolga tushishiga sabab bo'ldi.

Biroq shu davrda Amir Temur saltanati bilan Usmonli davlati o'rtasida siyosiy manfaatlar to'qnashuvi yuzaga keldi. Ushbu qarama-qarshilik 1402-yilda Anqara yaqinida yirik harbiy to'qnashuvga olib keldi. Anqara jangida Amir Temur qo'shinlari Boyazid I boshchiligidagi Usmonli qo'shinlarini mag'lubiyatga uchratdi. Natijada Usmonli davlatida ichki siyosiy kurashlar kuchayib, sultonlikning markazlashgan boshqaruv tizimi vaqtincha zaiflashdi.

O'zbekiston Milliy ensiklopediyasining Hamidulla Dadaboyev tomonidan tayyorlangan "Anqara jangi" maqolasida ushbu jangning harbiy tafsilotlari bilan birga, uning Usmonli davlatining keyingi siyosiy rivojlanishiga ta'siri ham yoritilgan. Xususan, Usmonli qo'shinlarining mag'lubiyati Konstantinopolning egallanishini ma'lum muddatga kechiktirgan muhim omillardan biri sifatida ko'rsatiladi [3].

Bundan tashqari, Nizomiddin Shomiyning o'zbek tiliga tarjima qilingan "Zafarnoma" asari Amir Temurning harbiy yurishlari va Boyazid I bilan bog'liq tarixiy voqealarni o'rganishda muhim yozma manbalardan biri hisoblanadi. Ushbu asarda Sohibqironning tashqi siyosati, harbiy harakatlari va zamondosh hukmdorlar bilan munosabatlariga doir ma'lumotlar keltirilgan.

Amir Temur va Boyazid I o'rtasidagi siyosiy qarama-qarshilikning tarixiy mohiyati shundaki, Anqara jangidan keyin Usmonli davlati muayyan muddat ichki hokimiyat kurashlari bilan band bo'lib qoldi. Bu esa Vizantiya imperiyasiga diplomatik faoliyatini jonlantirish va siyosiy mavqeyini vaqtincha saqlab qolish imkoniyatini yaratdi.

2023-yilda o'zbek tadqiqotchilari M. Ro'ziboyeva, M. Raxmonova, O. Davlatov va J. Abdusodiqov tomonidan e'lon qilingan "Amir Temurning Anqara janggi haqida" nomli ilmiy maqolada Anqara jangining kelib chiqish sabablari, harbiy harakatlarning borishi va tarixiy manbalarda yoritilishi tahlil qilingan [4, 134–137-b.].

Demak, Amir Temur va Boyazid I o'rtasidagi jang nafaqat Temuriylar va Usmonlilar o'rtasidagi siyosiy munosabatlarga, balki Vizantiya imperiyasining keyingi tarixiy taqdiriga ham ta'sir ko'rsatgan muhim voqea hisoblanadi.

XV asr boshlarida Usmonli davlatida yuzaga kelgan ichki siyosiy kurashlar vaqtinchalik zaiflashuvga sabab bo'lgan bo'lsa-da, keyingi hukmdorlar davrida davlatning markazlashuvi qayta tiklandi. Ayniqsa, Mehmed I va Murod II hukmronligi davrida Usmonli davlatining siyosiy barqarorligi mustahkamlanib, Vizantiya imperiyasiga nisbatan bosim yana kuchaydi. 1422-yilda Murod II tomonidan Konstantinopolning qamal qilinishi ikki davlat o'rtasidagi harbiy-siyosiy qarama-qarshilikning davom etayotganini ko'rsatdi. Garchi mazkur qamal muvaffaqiyat bilan yakunlanmagan bo'lsa-da, Vizantiya imperiyasining siyosiy va harbiy imkoniyatlari cheklanganligicha qoldi.

1451-yilda Mehmed II Usmonli taxtiga chiqishi bilan Konstantinopolni egallash masalasi davlat tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Poytaxtning strategik joylashuvi, Bosfor bo'g'ozini ustidan nazorat o'rnatish imkoniyati hamda Anadolu va Bolqon hududlarini siyosiy jihatdan birlashtirish zarurati ushbu qarorning muhim omillari edi.

Mehmed II Konstantinopolni egallash uchun keng ko'lamli harbiy tayyorgarlik olib bordi. Usmonli qo'shinlarining artilleriya qudrati kuchaytirildi, Bosfor bo'g'ozidagi harbiy nazorat mustahkamlandi va shaharni qamal qilishga qaratilgan strategik tadbirlar amalga oshirildi.

1453-yil 6-aprelda Konstantinopol qamali boshlandi. Vizantiya imperatori Konstantin XI shahar mudofaasiga boshchilik qildi. Shahar himoyachilari qattiq qarshilik ko'rsatgan bo'lsalar-da, 1453-yil 29-mayda Konstantinopol Usmonli qo'shinlari tomonidan egallandi.

O'zbekiston Milliy ensiklopediyasining "Usmonli turk imperiyasi" maqolasida Mehmed II tomonidan Konstantinopolning egallanishi Vizantiya imperiyasining tugatilishi hamda Usmonli davlatining xalqaro siyosiy mavqeyi mustahkamlanishidagi muhim tarixiy bosqich sifatida yoritilgan [5]. Konstantinopolning egallanishi natijasida Vizantiya imperiyasi mustaqil davlat sifatida mavjudligini tugatdi. Shahar Usmonli imperiyasining poytaxtiga aylantirildi va uning siyosiy, iqtisodiy hamda madaniy hayotida yangi davr boshlandi.

Mazkur voqea Usmonli davlatining xalqaro siyosiy mavqeyini mustahkamlab, Sharqiy O'rta yer dengizi va Bolqon yarimorolidagi kuchlar nisbatini o'zgartirdi. Shu bilan birga, Vizantiya davlatchiligining tugatilishi uning madaniy, diniy va huquqiy merosining butunlay yo'qolganini anglatmaydi. Aksincha, ushbu meros keyingi davrlarda ham mintaqaning tarixiy taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatishda davom etdi.

Usmonli va Vizantiya munosabatlarining yakuniy bosqichi shuni ko'rsatadiki, davlatlarning siyosiy barqarorligi, harbiy salohiyati, diplomatik imkoniyatlari va geografik joylashuvi xalqaro munosabatlarda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Usmonli imperiyasi va Vizantiya imperiyasi o'rtasidagi siyosiy munosabatlarni o'rganish natijasida ikki davlat o'rtasidagi aloqalar murakkab tarixiy sharoitda shakllanib, harbiy raqobat, diplomatik kelishuvlar, siyosiy ittifoqlar va hududiy manfaatlar asosida rivojlanganligi aniqlandi. Dastlabki bosqichda Usmonli beyligining Anadolu hududlarida kuchayishi Vizantiya imperiyasining harbiy va siyosiy mavqeyiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Usmon G'oziy va Orxon G'oziy davrida amalga oshirilgan hududiy kengayishlar Usmonli davlatining mustaqil siyosiy kuch sifatida shakllanishida muhim ahamiyat kasb etgan.

XIV asr o'rtalarida Vizantiyaning ichki siyosiy nizolari Usmonli hukmdorlariga diplomatik va harbiy jihatdan yangi imkoniyatlar yaratgan. Ayniqsa, Orxon G'oziy va Vizantiya hukmdori Ioann VI Kantakuzenos o'rtasidagi sulolaviy ittifoq ikki davlat munosabatlarning faqat urush va qarama-qarshiliklardan iborat bo'lmaganini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tursunov S. N., Umarov I. I., Tursunov A. S. Jahon tarixi (O'rta asrlar davri). — Termiz: TerDU NMM nashriyoti, 2022. — 260 b.
 2. Salimov T., Nasrullayev L., Hakimov N., Kushbekov S., Mahmudboyev B. Jahon tarixi. 7-sinf uchun darslik. — Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. — 152 b.
 3. Dadaboyev H. Anqara jangi. — O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. — Toshkent.
 4. Ro'ziboyeva M., Raxmonova M., Davlatov O., Abdusodiqov J. Amir Temurning Anqara janggi haqida. — Technical Science Research in Uzbekistan, 2023. — 1(5). — 134–137-b.
 5. Usmonli turk imperiyasi. — O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. — Toshkent.
- Qo'shimcha tarixiy manbalar:
6. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. — Toshkent: O'zbekiston, 1996.
 7. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. — Toshkent: Sharq, 1997.
 8. Ibn Arabshoh. Ajoyib al-maqdur fi tarixi Taymur (Amir Temur tarixi). — Toshkent: Fan, 1992.